

3956

30246000

ԴՆՆԵ ԵՐԵՐԱՆ ԱՆԽԱԲԱՅՐ
Ե ՊԱՆԵՆԵՐ

151.7

30-58

1928.

14 JUL 2009

2. Ս. Ե. 2. ԼՈՒՍՃՈՂ ԿՈՄԹՑ

ՍՈՑ. ԴԵՍՏԻՍ. ԲԱՆԿՈՒԹՅՈՒՆ Գ.Լ.Խ. ՎՃԱՐՁՈՒԹՅՈՒՆ

ՅՈՒՆՆՍՈՆ

ԻՆՉՈՒ ՅԵՐԵՒԱՆ ՄՆԱՋԱՎԱՏ Ե
ԴԱՌՆՈՒՄ

151.7

30-58

ՊԵՏԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ

ՅԵՐԵՎԱՆ 1928

625

90/2802

Հ. Ս. Խ. Հ. ԼՈՒՍԺՈՂԿՈՄՑ
ՅՈՑ. ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԳԼԽ. ՎԱՐՉՈՒԹՅՈՒՆ

ՅՈՂԱՆՍՈՐ

51.7

ՅՈ-58
W

ԻՆՉՈՒ ՅԵՐԵՄԱՆ ՄԱՀԱՎԱՏ Ե
ԴԱՌՆՈՒՄ

ՊԵՏԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
ՅԵՐԵՎԱՆ—1928

ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՄԱՏՁԵԼԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ԳՐՔՈՒՅՎ № 4

Գրառնակվար 717 բ հ. 739 Տիրաժ 2 500

Պետհրատի 2-րդ տպարան Յերևանում — 613

ԻՆՉՈՒ ՅԵՐԵՒԱՆ ՄՆԱՀԱՎԱՏ Ե ԴԱՌՆՈՒՄ

Փորձրիկ յերեխան շրջապատված է առարկաներով, կենդանիներով ու մարդկանցով, վորոնց թեև նա չի ճանաչում, բայց ստիպված է ապրել նրանց մեջ. այդպես շփվելով նրանց հետ, նա տեսնում է, վոր առարկաներից մի քանիսը նրան հաճույք են պատճառում (որինակ խնձորը համեղ է, կարելի յե ուտել). կան առարկաներ էլ, վոր նրան ցավ են պատճառում (մեղրաճանձի լսակթ). ուրջներն էլ այնքան մեծ են ու այնպես աղմուկ են բարձրացնում, վոր նա սկսում է գոռալ և վախից լաց լինել (շներ, ավտո և այլն)։

Յերբ յերեխան անձանոթ առարկաներ է տեսնում, աշխատում է ճանաչել այդ առարկաները, բռնել, շոշափել, շալրտել, նրա ձայնը լսել, հոտը քաշել, համը տեսնել։ Բայց ամեն մի մտքը դիտե, վոր այդպես անելիս, յերեխան կարող է իրեն գլխին փորձանք բերել-ալրվել, վաչը ընկնել, շունը կարող է նրան կծել, կատուն կարող է ճանկոթել։

Յեվ ահա մեծերն ոգնում են յերեխային շրջապատն այնպես ճանաչելու, վոր փաս չկրի. իր առողջությանն ու կյանքին վտանգ չսպառ-

նա: Ոգնութիւնը զանազան տեսակ ե լինում: Յերեխան ձեռքը մեկնում ե դեպի ինքնայեւը, նրան զգուշացնում են, ասելով. «Ձեռք մի տա, կայրվես»: Վոմանք ել գոռում են վրան, ուրիշներ ել յերեսին են հասցնում: Այսպիսի դեպքերում մեծերն ազդում են յերեխային խոսքերով ու գործով. մեծ մասամբ արգելքով ու վախով: Վոմանք ել ուշադրությամբ հետևում են յերեխային և աշխատում են այնպես դասավորել յերեխայի կյանքը, վոր շրջապատող առարկաները յերեխային չվնասեն. բայց միևնույն ժամանակ հնարավորութիւն են տալիս յերեխային այնտեղ, վորտեղ վոչ մի վտանգ չկա, ինքը ճանաչի իրերը—շոշափի, վազի, ձեռք տա, տեղից շարժի, նայի և այլն. այդ գործողութիւնների ընթացքում, նրանք խոսում են յերեխայի հետ, պատասխանում նրա տված հարցերին, առարկայի անուններն են տալիս և այլն:

Որինակ, ձմեռը, յերբ սառած են գլուխը (յեղաշուրներ) յերեխան փորձում ե դնալ սառցի վրայով, սալթաքում ե, և յերբ մեծը, ուշադրությամբ նրան հետևելով, տեսնում ե, վոր նա թեթև ընկնում ե և ուրեմն չի վնասվի, թողնում ե, վոր յերեխան ընկնի—յերեխան ինքը զլխի չե ընկնում վոր սառուցը սահուն ե և վոր սառցի վրա զգուշությամբ պետք ե քայլելու վազել: Բայց յերեխան, ճանաչելով իր շրջապատը,

չի կարող բացատրել, թե այս կամ այն բանն ինչո՞ւ չե տեղի ունենում, կամ կարող ե սխալ ըմբռնել այդ բոլորը: Որինակ՝ յերեք տարեկան աղջիկն իր հիվանդ ժորաքրոջ համար փողոցից ձեռագոգի յե նվեր բերում, դնում ե ափսեյի մեջ. ձյունագունդն ի հարկե հալչում ե. փոքր ինչ հետո, վերադառնում ե յերեխան տուն և հարցնում. «Ձյունագունդն ինչ չեղավ». «Հալվել ե. տեսնում ես ափսեյի միջի ջուրը» պատասխանում են նրան. բայց յերեխան շարունակում ե հարցնել. «Ի՞նչ արիւր ձյունագունդը»: Ուրեմն նրա համար անհասկանալի բան ե ձյունի հալչելը: Յերբ որերը տաքանում են, և փողոցի ձյունն սկսում ե հալչել, նույն աղջիկը հարցնում ե. «ձյունն ինչ չեղավ. և ո՞վ ե փողոցները ջուր լցրել»: Այստեղից յերևում ե, վոր յերեք տարեկան աղջկա համար անհասկանալի բան ե տաքութիւնից ձյունի հալչելը: Նա գիտե, վոր ձրմեռը, ջուրը ձորակից են վերցնում, գետից են բերում, թափում հատակին. ինքն ել շատ անգամ թափել ե.—ուրեմն փողոցումն ել անպատան մեկն ու մեկը թափած կլինի: Այդպիսի ահա յերբ մենք տեսնում ենք, վոր յերեխան վորեք բան չի հասկանում, մենք պետք ե ոգնենք նրան. վոր նա հասկանա, թե ինչպե՞ս և ինչո՞ւ չե կատարվում այդ բոլորը: Տվյալ դեպքում մեծերը յերեխայի հետ վերցնում են ձյունը պահում

ձեռքերի մեջ.— Չուրն սկսում ե կաթել. հետո ձյունը տանում են սենյակ և շերեխան նորից կտեսնի, վոր ձյունը Չուր ե դառնում: Կնայի, կշոշափի ձեռքերով — ձեռքերը տաք են, սենյակն ել ե տաք. և յեթե նուէն բանը մի քանի անգամ անեն, յերեխան կհասկանա, վոր տաքությունից ձյունը հալչում, Չուր ե դառնում: Մեծերը պետք ե ոգնեն, վոր յերեխաները լավ ճանաչեն իրենց շրջապատն ու ճիշտ ճանաչեն և իմանան, թե այդ բոլորն ինչո՞ւ և ինչպե՞ս ե տեղի ունենում:

Բայց հենց նման դեպքերում, մեծերն իրենք ել շատ բան չգիտեն, կամ սխալ գիտեն, և այդ պատճառով ել սկսում են յերեխայի գլուխը սխալմխալ բաներ մտցնել և նուէն իսկ վախեցնել յերեխային, փոխանակ նրա հետ միասին տեսնելու և ամեն ինչի լավ ծանոթանալու:

Որինակ. ընտանիքում, յերբ թեյի ժամանակ բոլորը նստած են սեղանի շուրջը ինքնայեռը սկսում ե խշշալ. հետո մի տեսակ ձայն հանել, կարծես հառաչել. յերեխան լսում ե, թե ինչպե՞ս մայրն ասում ե «լավ բան չի գուշակում այս ձայնը. մեկի գլուխը կուտի անպայման»: Յերեխան, վոր սովոր ե հավատալ մեծերի խոսքին, լսում ե այս բոլորը և սկսում ե համոզվել վոր իսկապե՞ս ինքնայեռի հառաչանքը լավ բան չի գուշակում:

Գիշերը շունը վռնում ե դրսում— ելի՛ վատ բան ե գուշակում: «Վազիր, Սուրիկ, և տես, թե շունը գունչն ի՞նչպե՞ս ե բռնել. դեպի վեր, թե դեպի ցած» — «դեպի ցած», — պատասխանում ե Սուրիկը վերադառնալով. — «Աստված իմ, մեկը մեռնելու յե» — սարսափով բացագանչում են մայրն ու տատը: Խրճիթում խալարատերներ (սե միջատներ) են յերևում. տատն ուրախանում ե. «Հարստության ու շահի նշան ե»: Հայրն առավոտ ախոռ ե գնում, տեսնում ե, վոր ձին կանգնած ե ամբողջովին քրտնած, բաշը զզզված ու խճճված. «Չարքերը չարչարում են ձիուն», բացատրում ե տատը: Յերեխաները չեքեկոյան անցնում են անտառով. սկսում ե միթնել. բամի յե բարձրանում: Հանկարծ անտառում լսվում ե ինչ վոր տխրագին հառաչանք, վորը հետո ավելի յե սաստկանում: Յերեխաները չորս վոտ առած՝ վազում են տուն ու պատմում պապին. «Անկասկած անտառի վոգին ե», ասում ե պապը: «Չարքերն են» — ասում ե տատը և խաչակնքում յերեսը: Հետևյալ ամբողջ օրն ու գիշերը փոթորկոտ յեղանակ ե լինում. անտառում լսվում ե նուէն հառաչանքը. մեծերն ել են սկսում: Յերբորդ օրը, յերբ հանդարտում ե յեղանակը, այդ ձայնն ել չի լսվում: Մի քանի օր հետո կրկնվում ե նուէն հառաչանքը:

Ամբողջ գլուզն իրարանցումի մեջ ե. դա-

նազան լուրեր են պատվում. բայց բոլորը միաբերան նույն բանն են ասում, թե՝ «լավ բան չեն գուշակում այս բոլորը»:

Յերեխաներն ագարակում քաղհան են անում. Լուսիկն ել կաղամբի տակից մի գունդ հող ե վերցնում, տեսնում ե, վոր դունդը շարժվում ե. Լուսիկը սարսափում ե, ճիչ ե արձակում, վախեցնում բոլորին, ասելով վոր ինչ վոր մեկը շարժվում ե. «Գետնագորտ ե, թյու, անիծված, սատկեցրու. եդ զգվելուն» — «Սրբի՛ր ձեռքերդ սրբի՛ր» — ասում ե մայրը «թե չե գորտնուկներ դուրս կգան»:

Մի ուրիշ անգամ, բակից գոմաղբը դուրս կրելիս, հայրը չեղանը խրում ե գոմաղբի մեջ և նկատում, վոր ախտեղ թափանցիկ կեղևով ձվեր կան. «Աքաղաղի ձվեր են, մեր աքաղաղի մեջ չար վոգի կա. պետք ե այրել ձվերը, իսկ աքաղաղին՝ ծակտաել»։ Յեվ այսպես, յերեխան ապրում ե այս սարսափներով շրջապատված, լուռ ե շարունակ անտառի ու չար վոգիների, չարքերի մասին և հավատում ե այն բոլորին, ինչ մեծերն են ասում: Կմեծանա այդ ազդեցությունների տակ, և ստիպված կը լինի ամեն ինչ առաջիկա պես — վախից անել, վոր չլինի թե բան պատահի, չը լինի թե փորձանք գա, յեթե հանկարծ վոչ թե այդպես անի, այլ ուրիշ կերպ:

Այն ինչ, յեթե մենք չհավատանք այն բոլոր

րին, ինչ վոր ասում են, այլ աշխատենք զիտել, այն ժամանակ պարզ կը լինի, վոր վոչ թե չար վոգին կամ չարքերն են դրանց պատճառը, այլ մեր անզիտությունն ու տգիտությունը:

Այսպիսի մի դեպք ե պատահել 1922—1923 թվի ձմեռը: Մի տան բակում, վորտեղ մանկապարտեզն ե լինում, յերևում ե մի սև ագռավ, նրա չետեղ ել յերկրորդը: Սկզբում նրանք նրատում են ցանկապատի վրա, իսկ հետո թռչում, նստում են պատահանի վրա դրսից: Մարդիկ աշխատում ելին նրանց մի լավ զիտել, վորովհետև այդ թռչունները սովորաբար բարձրեր են թռչում և իրենց բները շինում են զանգակատների մեջ, կամ բարձր ծառերին, իրենց ել տեսնել չես կարող: Ագռավների մասին պատմեցին մանկապարտեզի կառավարչուհուն և տեխնիկական աշխատավորներին: «Վատ նշան ե, ձեզնից մեկը կմեռնի», — միաբերան հաստատեցին տեխնիկական աշխատավորները: Սկսեցին պատճառները փնտռել, թե ինչու չեն ագռավներին այս բակը թողնում. և յերբ հետեցին, թե վնասեղ են նրանք ապրում, պարզվեց, վոր մոտիկ յեկեղեցու զանգակատանն են ապրում: Սկզբում նրանք նստում ելին ցանկապատի վրա և զիտում. յերբ բակում մարդ չեր լինում, նրանք թռչում, գալիս ելին դեպի աղբի արկղը, վորտեղ յերեխաների ուտելիքի մնացորդներ շատ կային:

Սկսեցին գիտել, թե ինչո՞ւ ելին նրանք թռչում գեպի պատուհանները և տեսան, վոր ագռավներն արագութեամբ թռցնում ելին ճարպի ու մսի կտորներ, վորոնք թելով կապած ու կախ ելին տված այդ պատուհանից, (այնտեղ թռչունների համար միշտ կերակրաման եր լինում կախ տված, վորի մեջ փշրանքներ ելին թափում. իսկ երաշտահալի համար ճարպ կամ միս ելին կախ տալիս): Այգպես, պարզվեց, թե ագռավներն ինչո՞ւ ելին թռչում գեպի այդ պատուհանները. և վոչ մի դժբախտութիւն վոչ մեկին, ի հարկե, չը պատահեց: Իսկ յեթե այդ բանը պատահեց ալիսի մարդկանց, վորոնք հավատում են զանազան նշանների, գուցե գիշերները քնել չկարողանային — ախ ու վախով անցկացնելին:

Անտառում լսվող հառաչանքներն ել շատ պարզ ձևով են բացատրվում: Ծառերի վրա փչակներ կան ճեղքվածքներով. չերբ բամին ու ժգնորեն փչում ե, նույն ու ժգնութեամբ մըտնում ե այդ փչակների ճեղքերը, վորից և այդ սուլոցն ու հառաչն ե լսվում: Հետո քամին ուրիշ ճեղքեր ե մտնում և նույն ձայնն անցնում ե ամբողջ անտառով: Յերբ դադարում ե քամին, այդ ձայնն ել չի լսվում:

Զիւնն ել վոչ թե չարքերն են չարչարել, այլ պարզապէս աքիսն ե լսողացել նրա յերկար բաշի հետ:

Պարզ ե ուրեմն, վոր չափահասները նման անմտութիւններ, պառավական խոսքեր չպետք ե կրկնեն, այլ պետք ե աշխատեն գիտակցել և հասկանալ, թե ինչո՞ւ և ինչպէս ե տեղի ունենում այս կամ այն բանը: Պետք ե խրճիթ-ընթերցարան հաճախել, ակումբ, գրքեր կարդալ, զրուցել ուսուցչի հետ և այն ժամանակ միայն բացատրել, հասկացնել յերեխային: Իսկ յեթե մի բան իրենք՝ ծնողները չը գիտեն, չպետք ե թագ-ցընել յերեխայից իրենց չիմանալը: Ինչ վոր հնարավոր ե, պետք ե յերեխայի հետ միասին դիտել, հասկանալ, թե այսինչ բանն ինչպէս տեղի ունեցավ և ինչ դուրս կգա դրանից:

Որինակ՝ կաղամբի վրայից վորդեր են հավաքում և չղիտեն, թե դրանք նույն վորդերից են, ինչ վոր հողի միջի վորդերը: Մտքներով ել չի անցնում, վոր դրանք ճիճուներ չեն և վոր այդ վորդերից թիթեռնիկներ են դուրս գալու:

Գոմաղբում գտած ձվերն ել վոչ թե պետք ե ալրել, այլ կրկին գոմաղբում պետք ե ծածկել ափսիսի մի ապահով տեղ, ուր վոչ վոք չը կարողանա ձեռք տալ. յերեխաներն ել ամեն որ թող գան ու դիտեն ձվերից մեկը, զգուշութեամբ գոմաղբը քրքրելով, վորից հետո զգուշութեամբ ծածկեն, վոր ձուն չսառի: Վորոշ ժամանակից հետո նրանք կնկատեն, վոր ձվի մեջ ինչ վոր բան սկին ե տալիս, զնալով մթնում ե և վերջա-

պես այդ ձվերից ել լորդուկներ են դուրս գալիս: Իսկ գլուգում բոլորը գիտեն, վոր լորդուկներն ոգտակար կենդանիներ են, վոր նրանք վոչնչացնում են խավարասերներին (սև միջատներ) ու մկներին: Այ քեզ աքլորի ձվեր...:

Լավ կը լինի, վոչ միայն գիտել, թե ինչպես ե լորդուն ապրում, մեծանում, ինչ ե ուտում, գիտել նրա քերանը— և այն ժամանակ կիմանանք վոր, այսպես կոչված, խայթոցը նրա լեզուն ե, վոր նա դուրս ե հանում իմանալու համար, թե ինչ ե կատարվում յուր շուրջը: Այնպես, ինչպես մենք շատ բան ճանաչում ենք ձեռքերով, քթով, լորդուկն ել լեզվով. ե իմանում, թե ինչն ե իրեն համար ոգտակար և ինչը՝ ֆասակար: Դիտելով՝ չերեխաները կը տեսնեն, վոր նա չի խայթում, չի կծում, այլ կուլ ե տալիս վորսը և վոր նրա յերախը (ռեխ) այնպիսի կազմութուն ունի, վոր կարող ե լայն բացվել. ատամները, վոր կարթի յեն նման, ոգնում են վորսը կուլ տալու, որինակ՝ մկներ. այդ ատամներն ոգնում են, վոր բերանն առած վորսը կըլանը գնա: Պետք ե լավ գիտել լորդուկի նշանները— աչքերի վերև գտնվող գեղին բծերը, մեջքի համարյա սև գույնը, վորպեսզի չերեխան կարողանա գանազանել նրան թունավոր իժից, վոր չքոնի իժն այնպես, ինչպես լորդուն ե բռնում: Այս բոլորին պետք ե ոգնեն մեծերը, դի-

տելով չերեխայի հետ այս կամ այն կենդանին: Կենդանիների ու թռչունների կյանքը գիտելն ու ուսումնասիրելը շատ են ոգնում յերեխային, վոր նա ավելի գիտակցորեն վերաբերվի իր շրջապատին, թե ինչպես և վնասեղ են այդ կենդանիներն ու թռչուններն ապրում, ինչ սնուտում, ինչպես են բազմանում: Յերեխաները լավ պետք ե գիտեն նաև սարգերը, ճանճերը և մյուս միջատները: Յեվ այն ժամանակ չերեխան կիմանա, թե մարդու համար վորն ե ոգտակար, վորը փասակար, վորից պետք ե զգուշանալ, փախենալ, և ինչու. նա կիմանա, թե միջատներից վորը պետք ե վոչնչացնել, վորը պահպանել: Այդպիսով նա կապահանի ոգտակարներին, ի դուր տեղը չի վոչնչացնի նրանց և մարդկանց համար ֆասակար միջատներին միայն կվոչնչացնի:

Վերցնենք, որինակի համար, սարգին: Հին ժամանակները մարդիկ հավատում ելին, վոր սարգին սպանողը հարյուր մեղքից կազատվի, վոր սարգին առավոտը տեսնելը դժբախտութուն ե, իսկ յերեկոյան տեսնելը՝ լավ ե: Ասում են, վոր սարգը կծում ե, նա զգվելի չե և այլն—բաց յեթե մենք ուշի-ուշով գիտենք ու հետևենք նրա կյանքին, կը տեսնենք, վոր նա ճանճեր, մոծակներ ու փայտոջիւններ (թախտաբիթիներ) ե վորսում. իսկ մենք գիտենք, վոր ճանճերն ամեն տեսակ զգվելի տեղեր (թարախոտ վերքերի վրա

և ալին) նստելուց հետո գալիս են մեր ու մեր ուտելիքի վրա չեն նստում և այդպիսով զգվանք պատճառում կամ ամեն տեսակ հիվանդութիւններ առաջացնում: Իսկ բանի վոր սարգերը վոչընչացնում են ճանճերին, ուրեմն պետք է պահպանել սարգերին, փոխանակ վոչնչացնելու: Ի հարկէ, միայն մի սարգը չի կարող բոլոր վնասակար միջատներին վորսալ վոչնչացնել, չեթե մենք մաքուր չպահենք մեր տներն ու բակերը. բայց և այնպես, սարգը մեզ ոգուտ է տալիս, իսկ թախտաբիթին, ճանճերն ու մոծակները՝ վնաս:

Յեթե մենք ուշադրութեամբ դիտենք, կը տեսնենք, վոր ճանճերը հարչուրավոր ձվեր են դնում, վորոնցից սպիտակ վորդեր են դուրս գալիս. դրանք լինում են աղբակույտերի, հոտած բանջարեղենի, մսի վրա, արտաքնոցներում, ուր նրանք վխտում են: Այդ վորդերից ել հետո ճանճեր են դուրս գալիս:

Յերբ չերեխան՝ ինքը տեսնի աչս բոլորը, նա կհասկանա, թե վորին պետք է վոչնչացնել, վորին վոչ: Շատ հաճախ չերեխաներն սպանում են գորտերին, գետնագորտերին, բայց ելի պետք է դիտեն, թե ինչպես են նրանք ապրում, ինչով են կերակրվում, և այն ժամանակ կհասկանան, վոր նրանց վոչ թե պետք է վոչնչացնել՝ ալ պահպանել: Գետնագորտերը հեշտութեամբ

վորսում են բանջարանոցներում կաղամբի ու յելակի վրա յեղած մաղասամորթներին, կաղամբի ճանճերին, իսկ գորտերը մոծակներ ու ճանճեր են վորսում: Իսկ չեթե նրանց պահելու լինեն ապակե անոթի մեջ և այնտեղ ամանով ջուր ու հող դնեն, այն ժամանակ կարելի չէ տեսնել, թե ինչպես են նրանք խավարասերներ վորսում, յերբ վերջիններին գցում են ալդ ապակե անոթի մեջ: Իսկ խնչ վերաբերում է գորտնուկներին, վորոնց մասին ասում են՝ իբր թե գորտերին ձեռք տալուց են առաջանում, չերեխաներից շաւերի ձեռքերին է լինում. բայց չե՞ վոր բոլոր չերեխաները չեն ձեռք տալիս գորտնուկներին, մանավանդ աղջիկները, վոր վախենում են գորտերից. բայց և այնպես աղջիկների ձեռքերին ել են գորտնուկներ պատահում:

Հաճախ լսում ենք գյուղացիներից, թե «Աստված ճիճուներ ուղարկեց խնձորենիներին, ու բոլոր խնձորենիները փչացան». պատահել է և աշտարի մի դեպք. 1922 թվին, դաշտերում, հատկապես փուշի վրա, շատ «ճիճուներ» են չերեխան յեկել և գլուղերից մեկում, առավոտը, անձրևից հետո, շատացել են. գլուղայիններ լուր են տարածում, թե՝ «Աստված ճիճուների ամպ է ուղարկել, անձրևի պես ճիճուներ թափվեցին»...: Այս բոլորը սուտ բան է: Ծիճուների ամպ չի կարող լինել. պետք է նայել, թե վոր-

տեղից են առաջ գալիս այդ ճիճուները: Վերց-
նենք, որինակի համար կաղամբը. շատերը նրա
վրայից հավաքած կլինեն այդ տեսակ «ճիճու-
ներ» (գիտնականները նրանց «թրթուրներ» են
անվանում). վոլտեղից են առաջ գալիս. ահա
մի հարց: Յեթե ուշադրությամբ դիտենք կա-
ղամբի տերևի հակառակ կողմը, կը տեսնենք,
վոր իրար հետ միացած, փոքրիկ սերմերի նման
կպած են վրան: Յեթե նրանց, տերևի հետ միա-
սին, զնենք ապակե անոթի մեջ, նրանցից փոք-
րիկ ճիճուներ դուրս կգան. չեթե կանոնավոր
կերպով ամեն ուր այնտեղ կաղամբի տերևներ
զնենք, կտեսնենք, վոր այդ ճիճուներն սկսում
են ուտել, մեծանալ և հետո վոստայնով կպչելով
պատերին, ֆուռ են անշարժ, փոխում են իրենց
ձևը և վորոշ ժամանակից հետո զրանցից սպի-
տակ թիթեռնիկներ են դուրս գալիս, վորոնց չե-
թե թողնենք, նորից կարող են կաղամբի վրա ձվեր
դնել: Ահա այստեղ յերեխաները կտեսնեն, վոր
ճիճուները վնչ թե ամպերից են յեկել, այլ նը-
րանք դուրս են յեկել ձվերից, վոր այդ ձվերը
կաղամբի տերևների վրա յեն գտնվում և վոր
նրանց պետք է վոչնչացնել:

Այս բոլորից յերևում է, վոր յերեխային ման-
կությունից պետք է սովորեցնել դիտել շրջա-
պատող իրերը, ճանաչել, գտնել նրանց պատ-
ճառները և չհավատալ այն բոլորին, ինչ վերա-

բերում է չարքերին, ճիճուների ամպին, գորտ-
նուկներին և այլն:

Իսկ փոքրիկ յերեխայի հետ այդ բոլորն ա-
նելը շատ հեշտ է, քանի վոր առանց զրան ել
յերեխան ինքն է աշխատում ամեն ինչ ճանա-
չել, ձեռք տալ, շոշափել: Այս բանից պետք է
ոգտվել. — պետք է ոգնել նրան՝ դիտել, ծանո-
թանալ, կերակրել այս կամ այն կենդանուն, իսկ
յեթե ծնողն ինքը վորոշ բան չգիտե, նա ինքը
պետք է ծանոթանա գրքերով, իմաստ և ապա
յերեխայի հետ միասին ուսումնասիրել, ի հարկե,
ամեն ինչ չի կարելի և հնարավոր ել չե յերե-
խային ցույց տալ. այն ժամանակ ծնողները կա-
րող են պատմելով բացատրել յերեխային: Ուրի-
նակ, ուշ գիշերին անտառից բուի կոխնչն է լուս-
վում, ի հարկե, զնալ տեսնել չերեխայի հետ՝
դժվար է. այդ ժամանակ յերեխային մեծերը
պետք է ասեն, թե այդ ձայն հանողը մի թռչուն
է, վորին բու յեն ասում, և վոր այդ թռչունը
մկներ է վորսում: Յերեխան ել չի վախենա
բվի կոխնչից և մտքով ել չի անցնի, թե «ան-
տառի վոգին» է այդպես հրհուռւմ, ինչպես ա-
ռաջ նրան կբացատրել իր տատը:

Յեթե յերեխաները մանկությունից այսպես
գաստիարակվեն, նրանք ի զոր տեղում վո-
չընչացնի, չեն սպանի գորտերին, գետնագոր-
տերին, չեն քանդի թռչուններին և չեն

1004
1694

բռնի նրանց: Յերեխաները կիմանան, վոր թռչուններից վոմանք վոչնչացնում են ծառի բնի վրա գտնված փնասակար թրթուրները (փայտփորը), մյուսները ճյուղերի վրայի վնասակար ձվերն են վոչնչացնում (յերաշտահավերը), մի յերբորդր ամառը ճանճեր ու մոծակներ ե վորսում (ծիծեռնակները): Յերբ յերեխաները տեսնեն, վոր փխիկը լվացվում ե թաթիկներով, չեն ասի, վոր նա հյուրեր ե կանչում, քանի վոր, հետեւելով նրան կտեսնեն, վոր որվա մեջ նա մի քանի անգամ աչգպես լվացվում ե, վորով ե կրմբընեն, վոր կատուն շատ մաքրասեր ե:

Այս բոլորից յերևում ե, վոր ծնողների պարտականութունն ե՝ հնարավորութուն ստեղծել, վոր յերեխան հաճախ լինի բնության մեջ, ոգնել նրանց զիտելու, թե ինչ ե կատարվում բնության մեջ ե սնտոխապաշտ կանանց նման չբացատրելի իսկ չգիտենալու դեպքում՝ իմանալ զրբերից կամ ուսուցչից, թե ինչպես ե ինչ ե կատարվում շուրջը:

Այդպիսով, յերեխան մեծանալով, գիտակից մարդ կդառնա, վորի համար պարզ կլինի, թե ինչպես պետք ե հողը լավ մշակել ինչպես ե ինչը պետք ե պահպանել, վոր բերքը լավ լինի, ինչը պետք ե վոչնչացնել. ինչպես ե ինչո՞ւ. ե նա ել չի հավատա հրաշքներին, վորովհետեւ կիմանա, վոր ամեն ինչ կարելի չե բացատրել, չեթե ուշադրությամբ ծանոթանա շրջապատին, սովո-

րի ե ուսումնասիրի: Յեթե մեր պապերին ասելին, թե մարդիկ թռչելու չեն ոգում, իրար հետ խոսելու ե իրար լսելու չեն մեծ հեռավորության վրա (հեռախոս), նույնիսկ քաղաքից քաղաք, վոր կարելի չե աչնալիս նկարներ տեսնել, վորտեղ մարդիկ ու կենդանիները շարժվում են, վոր առանց թատրոն կամ մի հավաքույթ գնալու, մարդ տանը նստած, կարող ե ճառեր կամ յերաժշտութուն լսել — նրանք չեյին հավատա ե կասելին, վոր անպայման աչտեղ մի կախարդութուն կլինի: Այսպես, առաջ շատ գիտնականների, վորոնք գյուտեր են արել, աչրել են, ասելով թե՝ նրանք կախարդ են:

Իսկ հիմա վոչ վոք չի հավատա, վոր ոգանավի թռչելու կամ ելեքտրաքարշի շարժվելու մեջ կախարդութուն կա. գյուղերը նույնիսկ հիմա աշխատում են ըագիոհաղորդ անցկացնել ե ինչո՞ւ, վորովհետեւ մարդիկ տեսնում են, վոր բոլորը շինված ե մարդու ձեռքով, տեսնում են, վոր ելեքտրականութուն կա. գիտեն թե ինչպես են ստանում աչդ ուժը, տեսնում են, վոր մարդիկ մեքենաներ, քաղաքներ են շինում, հիմա գյուղերն ել են լուսավորում ելեքտրակա. նությամբ, ըագիոհաղորդ են շինում ե ոգնում են գյուղացիներին, վոր իրենց տեղերում նստած՝ իմանան, թե ինչեր են կատարվում աշխարհում:

Իսկ եթե կան բաներ, վոր դեռ չի կարելի
բացատրել կամ հասկանալ, պատճառն ասն է,
վոր դեռ դժվար է զանազան փորձեր կատարել.
Բայց ժամանակի ընթացքում մարդիկ ավելի շատ
գլուխներ կանեն և բնության մեջ ավելի շատ
բաներ կկարողանան ոգտագործել իրենց կյանքը
բարելավելու համար: Որինակ՝ Ամերիկայում հի-
մա փորձում են ասն ուղծքը, վոր առաջ միայն
պատերազմի ժամանակ եյին գործ ածում, ոգ-
տագործեն դաշտերը հերկելու համար, իսկ խեղ-
դող գաղերով ուղում են պալքարել մկների, դաշ-
տամկների ու մորեխի դեմ:

Այս բոլորին մարդը կհասնի և կոգտագործե
այն ժամանակ միայն, չիթե մանկությունից սո-
վորի դիտել, ճանաչել, թե ինչը ինչից է առա-
ջանում և չերբ լավ ծանոթանա բնության, թե
ինչպես են ապրում զանազան կենդանիներ և
նրանցից ինչ ոգուտներ կարելի լի ստանալ, թե
ինչպես է ազդում քամին, կրակը, ջուրն ու
լույսը: Այն ժամանակ մարդը չի վախենա բնու-
թյունից և համարձակորեն կարող է իր կյանքի
մեջ մացնել ամեն մի նոր բան—այն ժամանակ
մարդու համար մեր կյանք նոր ձևով կառու-
ցելը հեշտ բան կլինի:

ԳԵՂԵՐ 10 ԿՈՊ.

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0150306

